

Nagy Botond

SZÉKELY KIVÁNDORLÁS ÉS HIVATALNOKI MAGATARTÁS
HÁROMSZÉKEN

A *székely kivándorlás* fogalom az 1870-es években keletkezett, annak a jelenségnek a leírására, amely alapvetően az egész erdélyi határvidéket kisebb-nagyobb mértékben jellemezte. Tartalmát összességében tekintve jelentése csupán kisebb változásokat szenvedett néhány évtized alatt. Ennél lényegesebb kérdés, hogy milyen formában jelentkezett különböző szinteken, illetve a szintek határainak módosulását miként befolyásolta a székely kivándorlás kérdése. A korabeli publicisztikában, pamflet- és brosúraindolomban elfoglalt helye a leginkább ismert a történetírásban, mondhatni a történetírás annak befolyása alatt áll a jelenben is. A kor politikai közbeszédében rövid idő alatt megkülönböztetett figyelmet vívott ki magának, ez pedig a modern nemzetállami törekvések és valós kialakulási folyamatának történeti kontextusában vizsgálva válik érthetővé.

A központosított nemzetállam kérdéséhez olyan fogalmak tartoznak, mint a *főváros/vidék kettőssége*, a területi egyenlőség elve alapján kialakított *egységes adminisztratív megyerendszer* és az egzakt vonalként meghatározott *államhatár*.¹ Magyarországon az egységes megyerendszer 1877-ben lépett életbe, a helyi autonómiák felszámolása nyomán. Erdélyben a székely székek helyén négy abszolút magyar többségű közigazgatási egység jött létre, Maros-Torda, Udvarhely, Csík és Háromszék *vármegyék*, amelyek – a politikai elit szemléletében – a nemzetállam pillérei szerepére voltak hivatva. A modern nemzetállam másik attribútuma a *határvonat*, alapvető funkcióival: a nemzeti ipar és gazdaság fejlődésének keret adni, ellenőrizni a migrációt, meggátolni a járványok terjedését, és nem utolsósorban az állam integritására veszélyes eszméknek gátat vetni. Ezzel az elképzeléssel összhangban a székelységre fontos szerep hárult, amelyet annak történelmi hagyományai is alátámasztottak. Másrészt az olyan nagy beruházásokból való kimaradás, mint a vasút (és ezáltal az évszázados, kontinentális áruforgalomban betöltött tranzitszerep elvesztése), vagy a hagyományos földtulajdonlás visszaszorulása a kapitalista viszonyokkal szemben súlyos gazdasági visszaesést eredményezett a Székely-

földön, amiért valamiféle kárpótlást jogosnak találtak úgy a helyiek, mint a központi hatalom. A kivándorlás tehát élet-halál kérdéseként vetődött fel, amelynek hatása magára Magyarország létére látszott kihatással lenni, az alternatívákat pedig különböző körök, különböző intenzitással folyamatosan keresték a dualista állam fennállása alatt.

A hagyományos történetírásban a kivándorlás társadalmi problémája miatt főként a központi kormányzatot és a helyi közigazgatási bürokráciát kárhoztatták, passzivitásuk miatt. A legújabb történeti munkákban is előfordulnak az immár közhelyesnek számító értékelések, miszerint a közigazgatási hatóságok nem vettek tudomást a kivándorlásról.² Ezzel párhuzamosan az ilyen munkák azt mutatják be, hogy a kivándorlás veszélyeit kizárólag a civil szféra érzékelte, és a kezdeményezés is ebből az irányból indult annak érdekében, hogy az állam beavatkozzon, miközben a vármegyei bürokrácia és a kormány vármegyei képviselője nem ismerte a problémát, nem vett tudomást róla, illetve gyakorlatilag karba tett kézzel ült évtizedeken át.

Jelen írásnak indítéka ennek a nézetnek a felülvizsgálata, azaz annak időrendi áttekintése, hogy a háromszéki döntéshozók, tisztviselők és hivatalnokok miként viszonyultak a székely kivándorláshoz, cselekedeteikkel miként befolyásolták annak alakulását, illetve maga a fogalom milyen tartalmi metamorfózison esett át ebben a közegben.

A munkakeresés, kereskedés és szállítmányozás motiválta migráció mint társadalmi jelenség évszázados hagyománnyal rendelkezett a 19. század második felében, és ez természetesen a közigazgatási szervek számára is ismert volt, minden vetületével együtt, annál is inkább, mivel az úti okmányok kiadása, illetve közvetítése hatáskörükbe tartozott. Az 1860-as években a határ menti megyékben tapasztalt migrációt még egyfajta állandóság jellemezte, azaz hiányoztak azok a tényezők, amelyek gyors konjunktúrát idéztek volna elő. Az oszmán függőségből felszabaduló román fejedelemségek nyugati irányú gazdasági orientációja a gabonaexport növekedésében

¹ NORDMAN, Daniel 1998. (Ismertetője: SONKOLY Gábor 1999.)

² BALATON Petra 2006, 34.

nyilvánult meg, az ennek nyomán megmutatkozó munkaerőigényt pedig a román nagybirtokosok és haszonbérletiek az erdélyi peremvidékek kínálatából igyekeztek fedezni. Másfelől a román piacok felszabadulása és keresletbővülése az erdélyi iparosoknak kínált perspektívákat.

Az 1860–1870-es évek fordulóján a központi kormányzat a Magyar Tudományos Akadémia munkássága nyomán³ a Belügyminisztérium tapasztalataiból,⁴ az ellenzéki sajtó hasábjain megjelentetett írásokból ismerhette a kérdést, viszont nem elhanyagolható Háromszék esetében, hogy a széki igazgatás rendszeresen szolgáltatott migrációra vonatkozó adatot a Kolozsváron székelő kormánybiztosnak.⁵

1872 tavaszán a Belügyminisztérium leiratban fordult Háromszék állandó választmányához, hogy „az erdélyi részek fokkonkénti elszegényedése és ennek okai iránti észlelések s egyszersmind a kivándorlás meggátlására alkalmasnak mutatkozó eszközök javaslatba hozatni rendeltetnek”.⁶ A következő év folyamán elküldött feliratot Kálnoky Dénes főkirálybíró terjesztette a testület elé elfogadásra. Ebben az elszegényedés okait az 1848–1849-es pusztítások és az azt követő neoabszolutista kormányzati rovására írta, utóbbi felelősségét abban határozta meg, hogy nem készült telekkönyv a birtokokra, ami a jelzáloghitelt lehetetlenné tette, és a tőkehiányban azonosította az ipar elmaradottságának okát. Az agrárszféráról szólva megjegyezte, hogy csak a birtokos réteg képes megélni földjéből, „a birtoktalan munkásnép a gazdasági időszak végeztével a félévig tartó téli évszakra kénytelen idegen országba vonulni, hogy magának élelmet szerezzen”. Végül javaslatba hozta dohánygyár, fonó- és szövőgyár létrehozását, üzemszerű fakitermelést és ipari fűrésztelepek létrehozását, valamint az agrárium érdekeinek megfelelően a gyorsított birtokrendezést (tagosítás, arányosítás). Kálnoky a gyárak felállításában látta a migráció korlátozásának a lehetőségét, „mert ezen gyárak munkával ellátnák őket a téli évszakokon át is, s ekkor nem volna szükségük, hogy a kenyérkereset nyomorától üzetve honunkból távol országokba távozzanak, honnan gyakran testileg és lelkileg megfertőzterve, a legnagyobb nyomor között térnek vissza szülőföldjükre, a nemzeti phisikai és erkölcsi romlására”. Vagyis tisztában volt azzal, hogy nem végleges kitepedés, hanem időszakos migráció volt az elterjedt gyakorlat, de károsnak találta hatásait az egész nemzetre nézve. A főkirálybíró nem vett tudomást arról a nagyszámú agrármunkásról, akik

egész évre vagy az aratás/betakarításra szegődtek el, azt is érzékeltette, hogy a román fejedelemségekbenli munkakeresés nem előre eltervezett éves stratégia része a napszámosok körében, hanem azokban az években kényszerülnek rá, amikor silány a termés, és a helyi birtokosoknak nem tudnak annyit dolgozni, hogy így a téli élelmiszerszükségletet biztosítani tudják, ezért „a Dunafejedelemségekbe utazók magukat előre útlevelemmel ellátni nem igyekeznek, ezért csak akkor folyamodnak, midőn oda éppen beutazni akarnak”. Meglátása szerint az éves útlevel kiállításához szükséges időt⁷ a napszámosoknak nem állt ilyen körülmények között kivárni, a 15 napos utazási igazolvány pedig alkalmatlannak bizonyult, mert csak a ki-beutazás 3-3 napot vett igénybe, ezért kérte a Belügyminisztériumot, hogy terjesszék ki a szék jogkörét három hónapra érvényes úti okmányok kiállítására, ami azonban összeegyeztethetetlen volt a központi hatalom egységesítő törekvéseivel.⁸ Kálnoky tehát összességében a kivándorlást rossznak értékelte, és a téli foglalkoztatás biztosításával látta megoldhatónak. Ezt a gondolatmenetet követve a gyáripari foglalkoztatást sem értékelte többre időszakos munkavállalásnál, vagyis háziipari keretekben gondolkodott. A szabad közlekedés korlátozását pedig semmilyen körülmény között nem vetette fel alternatívaként, annyira természetesnek találta ennek biztosítását.

A politikai rendszereket túlélő hivatalnok, Forró Ferenc az 1870-es évek első felében érkezett el pályafutása csúcsára, amikor megválasztották Háromszék alispánjának. Olyan időszakban töltötte be ezt a tisztséget, amikor a szomszédos fejedelemségekben fokozódott a munkaerőigény, illetve hatályba lépett az 1875-ben kötött kereskedelmi és vámegyezmény, ami együttesen komoly felhajtóerőt gyakorolt a migrációs folyamatokra. Másfelől erre az időszakra tehető székely kivándorlás erőteljes mediatizálásának kezdete, amely a *Függetlenségi és '48-as Párt* két erdélyi vezéralakjának és ideológusának, Ugron Gábornak és Bartha Miklósnak a nevéhez köthető. Az alispán, bár visszafogottan nyilatkozott, csodálkozása kiérezhető szavaiból, amikor a főként ellenzéki sajtóban sűrűn előforduló írásokra reagált: „meg kell jegyezni, hogy 15 napos útlevelemmel kimenteknek legfeljebb 4%-a ha visszajő rendes időben, a többi benn marad Oláhokban – dolgozik csaknem az ősz beálltáig, mikor azután visszatér övéihez s itthon telet. E lehetett alapja az annyira híresztelt »székely

³ GALGÓCZY Károly 1874.

⁴ A Belügyminisztérium hatáskörébe tartozott az éves útlevelek kiállítása, számadatok házon belül álltak rendelkezésére.

⁵ SÁL, Fond 8, 8. állag, XXX.

⁶ Uo., 8. állag, 2. kötet, *Háromszék és egyesült Miklósvár székek törvényhatósági közgyűléseinek jegyzőkönyve. Kezdve: 1871.*

év március hó 10-én. Bézárólag: 1874 év február hó 26-án, 135 (1873/04/1).

⁷ Az éves útlevel kérelmezése, Belügyminisztériumhoz felterjesztése, kiállítása és kiadása általában két hónapot vett igénybe.

⁸ SÁL, Fond 8, 8. állag, 2. köt., 165 (1873/11/12).

kivándorlásnak«, hová bizonynal Háromszék is beleértetett”.⁹ Mindenesetre a személyét közvetett és közvetlen módon ért bírálatok miatt nem mutatott sértődöttséget, mert amikor a két ellenzéki vezér által kezdeményezett *Székely Mívelődési és Közgazdasági Egylet*¹⁰ központi választmánya 1878-ban felkérésrel fordult hozzá, hogy az éves tagdíj és az elmaradt tagdíjak begyűjtését megszervezze Háromszék vármegyében, hogy abból az 1000 forint pályadíjat ki tudják fizetni Kozma Ferencnek, a székelykeresztúri tanítóképző igazgatójának *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota* című művéért, készségesen tett eleget annak.¹¹

Kálnokytól elérően Forró Ferenc nyári foglalkozásként értékelte az időszakos migrációt. Nem fogalmazott meg elítélő véleményt azzal kapcsolatban, összességében hasznosnak értékelte, elsősorban a szociális feszültségek megelőzésének, illetve elhárításának lehetőségét származtatta belőle. Empátiával is viseltetett a vándorolni kényszerülő napszámosokkal szemben, és az 1870-es évek derekától tapasztalható útleveľforgalom-növekedésre vonatkozóan úgy nyilatkozott, „hogy jelenben talán számosabban húzódnak oda be, egyfelől azon okból származik, mivel a csaknem hat év óta tartó terméketlenség miatt arra kényszerülve van”.¹² A külső okokat, elsősorban a növekedő romániai munkaerőigényt csak kevésbé érzékelt, és csak akkor, amikor az látóhatáron belül jelentkezett. Önmagában így sem tulajdonított túl nagy jelentőséget neki, a belső felhajtóerővel próbálta magyarázni: „okát azon körülményben kell keresni, mely szerint törvényhatóságunk népe a vasúton részint Brassóhoz érkezett szállítmányok, részint a Sósmező felől behozandó, illetőleg behozott gabona fuvarozása által igen igénybe vétetik, és én úgy hiszem, hogy a jelenlegi pénzsűk világban, tekintve a roppant károsodást, mit az idéni jégverés okozott, lakosságunkra csak jótékonyan hat”.¹³ Az 1870-es évek legvégén, amikor teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy a romániai konjunktúra már önmagában is felelőssé tehető a növekvő munkaerőáramlásért, illetve áruforgalomért, szükségét érezte védelmébe venni az érintetteket, annak ellenére, hogy a közgyűlés részéről egyetlen alkalommal sem interpellálták, hanem a sajtóban volt állandóan napirenden a negatív hatások

ecsetelése: „meglehetős nagy szám azonban, tekintve, hogy egy része az Oláhország határán készülő vasúti munkára mint dolgozó vagy vállalkozó, más része fa, cserépedény, üveg, deszka, pityóka, háziszőttes kelmék eladása végett utazott be, azon mozgalmat tanúsítja, mely az iparterményeknek hasznosítására részint piacot keres – részint az idei szűk termés következtében élelem után lát – munkája által télire beszerzi a szükségesekeket – s nem válik terhére az államnak”.¹⁴ Annak ellenére, hogy hasznosnak ítélte a háromszéki iparosok határon átvéľ kereskedelmi tevékenységét, nem mutatott hajlandóságot, hogy érdekükben olyan lépéseket tegyen, ami a hivatali hatáskörének határát feszegette volna. 1879 folyamán Kézdivásárhely polgármestere két alkalommal próbálta igen tapintatosan felkérni, hogy a Moldvába igyekvő iparosok részére sürgesse meg a Belügyminisztériumot az éves útleveľek kiállítására. Első alkalommal, amikor a polgármester közölte, hogy a kásoni (Caşin) országos vásárra igyekeznek a város iparosai – tehát záros határidőn belül igénylik az okmányt – az alispán csak a *tudomásul vétetik* megjegyzést fűzte hozzá, minden további intézkedés nélkül.¹⁵ Két hónapra rá (novemberben), amikor a polgármester jelezte, hogy az igényelt okmányok egy része még mindig nem érkezett meg, az alispán lakonikusan közölte, hogy azokat az okmányokat, amelyek lejöttek a Belügyminisztériumtól, azokat elküldte a tanácsnak, ami meg nem, amint megérkeznek, elküldi.¹⁶ Hivatali mandátuma alatt folyamatosan és következetesen cáfolta a közvéleményt célzó téziseket, miszerint a romániai munkavállalás káros, illetve tagadta, hogy kivándorlásról lenne szó: „bár ezen kiadás meglehetős nagy szám, mindazáltal tekintve a téli időt s megyénk múlt évi szűk termését, mennyiben a munka keresése és élelemnek azon útoni megszerzése senkinek gyalázatára válni nem szokott – nem oly jelentékeny, hogy az túlságosnak tekintésék vagy éppen kivándorlásnak kereszteltessék”.¹⁷

Az úti okmányok kiállításának korlátozására is tett intézkedéseket. 1880 elején a bráilai osztrák–magyar diplomáciai ügynökség átiratban értesítette, hogy Romániában és Bráilán nagyszámban tartózkodtak fiatal lányok útleveľ nélkül.¹⁸ Forró Ferenc intézkedése abban állt, hogy elrendelte a szolgabírák és váro-

⁹ Uo., 3. köt., *Háromszék és egyesült Miklósvár székek törvényhatósági közgyűléseinek jegyzőkönyve. Kezde: 1874. év május hó 27-én. Bézárólag: 1874. év december hó 31-én*, 3 (1874/05/27).

¹⁰ Számos erdélyi közéleti személyiség tagja volt, pártszimpátiától függetlenül, így gr. Kálnoky Dénes is alapító tag volt, Forró Ferenc azonban nem volt tag.

¹¹ SÁL, Fond 9, 34. állag, 1879/530 (XVII/623).

¹² SÁL, Fond 8, 8. állag, 4. köt., *Háromszék és egyesült Miklósvár székek törvényhatósági közgyűléseinek jegyzőkönyve. Kezde: 1874. év december hó 18-án. Bézárólag: 1876. év március hó 23-án*, 14

(1875/06/24).

¹³ SÁL, Fond 9, 1. állag, *Háromszék vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei*, 13. köt., 4 (1877/12/5).

¹⁴ Uo., 18. köt., 3 (1879/11/18).

¹⁵ SÁL, Fond 9, 34. állag, 1879/168 (IX/5133).

¹⁶ Uo., 1879/281 (IX/7858).

¹⁷ SÁL, Fond 9, 1. állag, 20. köt., 6 (1880/06/22).

¹⁸ Nem volt újkeletű a jelenség, a neoabszolutizmus korszakában is gyakran előfordultak ilyen esetek.

si tanácsok részére, hogy azok lehetőleg meggátolják a fiatal lányokat a szökésben, anélkül, hogy jelezte volna, milyen eszközökkel, illetve, hogy a visszatérőket szigorúan megbüntessék. A sósmezői vesztegintézet igazgatója, dr Reich Albert erre reagálva jelezte, hogy a fiatal lányok részére „egyes törvényhatósági közegek 5 napos igazolványra ajánlati menetleveleket” állítanak ki, amivel átlépi a határt. Alternatívaként ajánlotta a községi elöljáróknak azt meghagyni, hogy 5 napos igazolványok elnyerhetésére ajánlatot (ami alapján a vesztegintézet állít ki úti okmányt) csak azoknak állítsanak ki, akikről biztosan tudni, hogy a legközelebbi községbe mennek. Az alispán intézkedése abban állott, hogy a községi elöljáróságoknak megtiltotta az ajánlatok kiállítását 24 év alatti leányok részére.¹⁹ Másik ilyen jellegű intézkedésére 1883 májusában került sor, amikor a Közlekedés- és Közmunkaügyi Minisztérium anyagi támogatásával megkezdődött a Brassó–Ojtoz államút Magyarországi szakaszának a rehabilitációja. Annak érdekében, hogy folyamatosan megfelelő létszámú napszámos álljon rendelkezésre és a bérek nyomottak maradjanak, az alispán felfüggesztette a 15 napra érvényes úti okmányok kiállítását. Az intézkedése azonban csak két hetet tartott, mivel a május 15-én tartott megyei közgyűlésen beszámolt róla, ami – főleg a ’48-as szellemiségű ellenzék soraiban – felháborodást váltott ki. Tuzson János indítványára a közgyűlés kimondta, hogy a 15 napos útlevelek kiadása semmiféle megszorításának helyét nem látja.²⁰

Összességében Forró Ferenc megnyilvánulásai és hivatali intézkedései egy olyan megyei első tisztviselő portréját láttatják, aki a hivatali normákhoz a lehető legmerevebben ragaszkodott. A migrációval összefüggő gazdasági és szociális kérdéseket a hivatali szemüveg lencséjén keresztül volt képes csak szemlélni.

A hivatali utód, báró Apor Gábor helyi körülmények között nagybirtokosnak számított, így közvetlen módon érdekelt volt a mezőgazdasági munkáviszonyok alakulásában. Egyik első hivatali intézkedése volt a járási tisztviselők, városi tanácsok és községi elöljáróságok felszólítása, hogy 15 napra szóló útlevelajánlatokat „csak valóban sürgős esetekben és haladékat nem szenvedő utazások alkalmával adjanak”.²¹ Ez az intézkedése teljes fordulatot eredményezett a kiadott egy éves és 15 napos határidejű uta-

zási okmányok arányában, ami látszólag a vonatkozó jogszabály szigorúbb érvényesítésének, valamint a közrend megszilárdításának az igyekezeteként értékelhető. Ugyanez az ambíció azonosítható abban a Honvédelmi Minisztériumhoz címzett felterjesztésben, amelyben a hadkötelesek kiadatását lehetővé tevő egyezmény megkötését szorgalmazta Romániával, a távollévő állítás- és sorkötelesek növekvő létszáma miatt a berecki és sósmezői román sorozójárásokban.²² A köz- és államérdek szem előtt tartásának felszíne alatt azonban felismerhető a saját és a gazdaközönség érdekeinek előtérbe helyezése. Ugyanis a 15 napos útlevelek egy jelentős részét olyan körülmények között kérelmezték a napszámosok, amikor – főként az időjárási viszonyok miatt – Háromszéken késett az aratás vagy az egyéb mezei munka, és a téletlenség (ezzel együtt a pénztelenség) elkerülése végett Romániában hasznosították munkaerejüket. A háromszéki gazdákra nézve ez jelentős hátrányt jelentett, ugyanis a sokszor nekik elígérkezett (szerződéskötés igen ritka jelenségnek számított) napszámosok a legnagyobb munkaidőben elérhetetlenek voltak. Ennek ellensúlyozására igyekeztek a gazdák a téli időszakban különböző kölcsönöket folyósítani a nélkülöző napszámosoknak, majd a tartozást a mezei munkákkal hajtották be rajtuk.²³ Ez a gyakorlat sok esetben a gazdák számára terhes volt, amit az alispán saját bőrén is megtapasztalhatott, ennek a tehernek a viselésében pedig az államban látott partnert, amikor a téli kereseti lehetőségként a háziipar terjesztését és gyárak létesítésének alternatíváját vázolta fel.²⁴ Hivatali ideje legelején indította el a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium azt az országos programot, melynek keretében a Székelyföldön is jelentkezett munkaerő-felesleget igyekezett a hiánnyal küszködő területekre irányítani. A többi székelyföldi törvényhatóságtól eltérően, a kezdeti 1884–1885-ös években egyedül Háromszék vármegyéből nem jelentkezett egyetlen munkavállaló sem, ami nem kizárólag az alispán rovására írható, sokkal inkább a községi elöljáróságokéra, akik a maguk módján szintén érdekeltek voltak a munkaerő otthon tartásában.²⁵ Tény, hogy legelőször valóban Apor Gábor hivatali ideje alatt jelentkezett a munkaerő szezonális vándorlása miatt kialakult napszámber növekedés²⁶ és az esőzések folytán feltorlódott mezei

¹⁹ Uo., 34. állag, 1880/287 (IX/1230).

²⁰ Uo., 1. állag, 33. köt., 4 (1883/05/15).

²¹ Uo., 37. köt., 6 (1884/03/21).

²² Uo., 41. köt., 4 (1885/06/9).

²³ Számos esetben a gazdák a hatóságok segítségét igényelték napszámosokat hazatoloncoltatni azzal az indokkal, hogy azok a téli időszakban folyósított kölcsönök fejében nem tettek eleget kötelezettségeiknek. A főszolgabírók és a csendőrség, annak ellenére, hogy a gazdák nem tudtak felmutatni erre vonatkozó

írásos szerződést, ezeket a felkéréseket teljesítették. (SÁL, Fond 9, 34. állag, 1890/ 8692 (XVIII/111)). A romániai szezonális munkavállalásnak ez az egyik kiváló oka, mert ily módon a napszámos nem érezte magát biztonságban az ilyenfajta zaklatásoktól a szomszédos Brassó vagy Nagy Küküllő vármegyékben.

²⁴ Uo., 1884/6171 (II/85).

²⁵ Uo., 1884/173 (V/4), 1886/3363 (V/41).

²⁶ Uo., 1888/2177 (II/39).

munka, valamint az ezzel járó átmeneti munkaerőhiány,²⁷ de Háromszéken ekkor a munkaerőhiány még nem állandósult.

Háromszék vármegye emblematikus főispánja, Potsa József a több mint két és fél évtizedet felölelő politikai tevékenysége alatt több ízben nyilatkozott, illetve nyilvánult meg ebben a kérdéskörben.²⁸ Esetében világosan elkülönülnek egymástól az iparban és agráriumban tevékenykedő szakmai körök szempontjai. Az 1886-ban kirobbant vámháborút megelőző fél évtizedben felismerte a háromszéki kézműiparosok és az igen szerény gyáripár képviselőinek szerepét a nemzetgazdaságban. Az alapvető merkantilista elvek ismeretével rendelkezett, ugyanis az ország fizetőképességének és valutakoncentrációnak a lehetőségét az exporttevékenységből származtatta. Meggyőződése volt, hogy a szerény termelőszökökkel rendelkező háromszéki iparosok szerepe nélkülözhetetlen a pozitív külkereskedelmi mérleg fenntartásában, és ennek megfelelően a maga módján maximálisan támogatta úgy a vállalkozót, mint az alkalmazottat vagy a termékek áramlását biztosító fuvarost.²⁹ Érdeklükben több rendben szót emelt a központi kormányzatnál, felemlítve, hogy Romániában rendszerint olyan kötelezettségnek vetik alá az ott kereskedő háromszéki iparosokat, amelyek ellentétesek a kereskedelmi egyezmény előírásaival, és gyakorlatilag megkérdőjelezte a konzuli védelem hatékonyságát is. Ezen felül pedig szükségesnek értékelte a romániai piacbővítést, amelynek érdekében javaslatot is megfogalmazott, „mily jó hatással volna iparunk- és kereskedelmünkre, ha Románia több piacán kereskedelmi ügynökök rendszeresítettének, kiknek feladata volna kereskedelmünket minden irányba útbaigazítani”.³⁰ Tudatában volt annak, hogy a háromszéki kézműiparosok, annak ellenére, hogy ott szerényebb profitot produkálnak, mégiscsak Romániában versenyképesek, mert a hazai piacot az idegen gyáripari termékek már elárasztották, a gyengébb vásárlóerővel rendelkező keresletet pedig kielégítette a túlfelzárkózott háziipar. Az 1885-es év második felében, a vámháború kirobbanását megelőzően egy évvel úgy érezte, hogy a piac ilyenszerűen átrendeződött, az érdekeltségek újraelosztásra kerültek a termelés és értékesítés szereplői között, és jelezte, hogy egyes iparosok „kénytelenek Romániába vándorolni s hazafiságuk árán megélhetésüket biztosítani”.³¹

Megállapításai azonban tévesnek bizonyultak, mert az akkor kitelepedő iparosok a nyersbőrök feldolgozásával foglalkozó iparágak képviselői voltak, akik az élőállat és állati nyerstelemek importját megtiltó állategészségügyi intézkedések miatt telepedtek ki a vámhatáron túlra, aminek nyomán az általuk kipreparált bőrök szabadon áramolhattak be a határon.³² Közvetlenül a vámháború kirobbanása után, annak közép- és hosszú távú hatásait nem ismerve fogalmazta meg a megye közgyűlése a Képviselőházhoz felterjesztett emlékiratában indokolatlanul optimista frázisát, amely véleményt maga Potsa József is osztott: „Iparunk – éspedig minden előkészület nélkül kiállta a crisist, gazdáink pedig határozottan nyertek, mert terményeiket ma inkább el tudják adni, mint a vámháború előtt”.³³ Ezzel szemben az 1886-os év első feléről tett jelentésében már az szerepel, hogy „közel 700 egyén vár jelenben segílyt, illetőleg munkát, mert ma már nem dolgozhatnak a román piacokra, hol bár kevés haszonnal, de értékesíteni tudta mégis kézügyességét”.³⁴ A főispán a román piac elvesztésének kiváltását az állami szubvenciók, illetve az állami megrendelések iparosokhoz való kiközvetítésével látta megoldhatónak, erre pedig nem tartotta képesnek a brassói kereskedelmi és iparkamarát.³⁵ Ezért személyesen szerepet vállalt benne, és a közigazgatási struktúrájának is szánt ilyen szerepkört. A vámháború nyomán fellépett háromszéki iparosexodus-jelenségről is tájékoztatta a Földművelés- Ipar- és Kereskedelmiügyi Minisztériumot, ezzel igyekezvén meggyőzni azt az állami megrendelések sürgős elintézéséről.³⁶ Ugyanazon érv az állami megrendelések megszerzésére egy más megközelítésben így hangzott: „Mindennemű iparos annyi van, hogy a helyi fogyasztó közönség nem képes kellő munkával ellátni, s mint-hogy kivitel nincs, igen természetes: iparosaink nagy része szükséggel küzd”.³⁷ A következő években, részben az állami megrendelések késése miatt, háromszéki iparosok jelentős része hosszabb időre megvetette lábát Romániában, egyfajta kartellnek is tanúi lehetünk, ahogy egyes csoportok felosztották egymás között a hazai és a határon túli piacokat.³⁸ Potsa József figyelme fokozatosan eltávolodott ezekről a kitelepedett mesterekről, segédekről és tanoncokról, és gyakorlatilag elveszítettnek ítélte a romániai piacokat is. Az elkövetkező években igyekezetét a gyáripár fejlesztésére összpontosította, ami természetesen jórészt

²⁷ Uo., 1890/6670 (I/6).

²⁸ A különböző szakminisztériumokhoz címzett főispáni jelentések az esetek többségében az alispán által összeállított és a Közigazgatási Bizottságnak betérjesztett negyed-, fél- és éves jelentéseken alapultak.

²⁹ SÁL, Fond 9, 2. állag, 3. irattári egység, 104.

³⁰ Uo., 34. állag, 1883/576 (II/11).

³¹ Uo., 1886/1134 (II/26).

³² SÁL, Fond 20, 7. állag, 1879/66.

³³ SÁL, Fond 9, 34. állag, 1886/11983 (XXI/173).

³⁴ Uo., 1886/1134 (II/26).

³⁵ Uo.

³⁶ NAGY Botond 2007, 185.

³⁷ SÁL, Fond 9, 34. állag, 1888/2177 (II/39).

³⁸ Lásd: NAGY Botond 2010.

a modern idők mentalitásbeli hatása. Figyelmének másik célpontja a háziipar támogatása volt, ami viszont nem igazán tekinthető modern gazdaságfejlesztési stratégiának. Az ellentmondás azzal oldható fel, hogy mindkettőben a kivándorlás csillapításának a lehetőségét látta. Egyrészt a kézműiparból kiszorultak, esetleg kivándoroltak foglalkoztatását, másrészt az agrárium munkásságának részleges foglalkoztatását, hogy ezáltal mindig egyfajta készenléti állapotban tarthatóak legyenek.

A kortársak által a háromszéki ipar patrónusának tekintett főispán hozzáállása az abban a szférában tevékenykedőkhöz meglehetősen koherens, annak ellenére, hogy időben egy nagyívű fordulat tanúi is lehetünk. Az agráriumban foglalkoztatottakhoz való hozzáállása ehhez képest sokrétűbb és több kisebb-nagyobb fordulatot fedezhetünk fel benne. A szezonálisan vándorló napszámosok miatti időszakos munkaerőhiány és az ebből eredő bérnövekedés problémáját – amint az előbbiekben ismertettük – az alispán, Apor Gábor tűzte napirendre, és vázolt fel rá gyógy módot, de szemléletét Potsa József is magáévá is tette, és sokáig ez irányú szerepét töltötte be a gazdaságfejlesztési politikájának a kialakításában. A hivatali beosztásukon túl mindkettőjük gazdasági érdekeltsége az agrárius szférában azonosítható, ami magyarázza attitűdjüket. A főispán az agrárium munkásságát, kisbirtokosait és közepes birtokosait egymástól határozottan elkülönülő osztályokban azonosította, munkavállalási szokásaikról és munkamoráljukról egy-egy jellemző tulajdonságot kiragadott, amit általánosított az illető osztályokra. Ezek szerint a mezei munkából élők az összlakosság 10%-át teszik ki, akik az évnek az egyharmadában dolgoznak, júniustól szeptemberig, amikor igyekeznek a megnövekedett keresletet kihasználni és a lehető legnagyobb bért megszerezni a munkáltató gazdáktól. De, mint folytatja, „a munkás pünkösdi királysága véget érven, ismét a gazda könyöradományán tengeti maga és övéi életét: mert háziipart nem tud, vagy ha tud is, produktuma nem értékesíthető. Rövid idő alatt beáll a szükség, s ekkor a család munkaképes tagja útnak indul, s bemegy a szomszéd Romániába, s pár hó múlva testben és lélekben megromolva, legtöbbször minden kereset nélkül tér haza éhezni, mert a legjobb akarat mellett sem lehet neki novembertől áprilisig semmi munkát adni az országban”. A második osztály az 1–5 hold földet birtokló kisgazdáké, amely az összlakosság 40%-át teszi ki, és az ebbe tartozók a családjuk munkaerejét hasznosítják, ami nagyon szerény jövedelmet biztosít. A harmadik osz-

tály az 5–25 hold birtokkal rendelkező birtokosoké, akik az összlakosság 30%-t jelentik, és akik – bár valamivel jobb életkörülményt engedhetnek meg maguknak – szükségleteiket maguk állítják elő, háziipar keretében, anyagi és szellemi gyarapodásuk nem biztosított. A negyedik osztály, „a 25 holdon felüli birtokkal bírók már kénytelenek levén cselédeket tartani s költségesen termelni, annyira is kevesen képesek, hogy a mindennapjukat biztosítsák; a legnagyobb rész törzsvagyonát terhelő kölcsönrel mint ópiummal tengeti rövid ideig életét, s így azon osztály, mely hivatva van a hazának ipar, tudomány, szóval minden téren ép, egészséges, hasznos polgárokat adni, napról napra pusztul, s jövője kétségbeesztő”.³⁹ Potsa állásfoglalása tehát egyértelmű: a gazdaság fejlesztését a középbirtokos réteg volna hivatva előmozdítani, de a birtokok szétdarabolttsága és az alacsony munkamorállal rendelkező napszámosok gátolják ebben. Azokban az években a birtokok tagosítása folyamatban volt, a kormányprogram részének tekinthető, a második probléma megoldására, a napszámosok vándorlásának csillapítására Potsa háziipar-fejlesztést és gyáripar megteremtését tűzte ki célul, amihez a kormány partnerségét kereste. Az 1890-es évektől egyre inkább állandósuló mezőgazdasági munkaerőhiányról folyamatosan megtette jelentéseit a kormány felé,⁴⁰ és azokban az években, úgy tűnik, véglegesen lemondott az emigráló napszámosok egy részének integrálási lehetőségéről, mindinkább reménytelenségének adva hangot ezzel a kategóriával kapcsolatban: „Annyira demoralizálódik munkaképességében különben is alászállott munkás, hogy következőleg csalódását előre tudva szívesen megy, csak hogy az ott dívó erkölcsstelen életmód mellett könnyű kenyérkeresethez jusson”.⁴¹ Másrészt annak a tapasztalatnak az alapján, hogy azokon a településeken, ahol felledült a háziipar, ott csillapodik a vándorlás Románia felé, ennek a szegmensnek a támogatásához személyesen is nagymértékben hozzájárult, és tovább igényelte erre az állami intervenciót: „A gyakorlatban levő háziipari foglalkozás községenként fejlesztendő lenne, különösen atekintetből, hogy a meddő téli időszakban a lakosság ízlést nemesítő és jobb életmódra képesítő hasznos foglalkozáshoz jusson”.⁴² Legvégül pedig, 1898-ban nívumként javasolta a felvidéki tót munkások behozatalának a megkönnyítését, számukra kedvező vasúti díjtételek biztosítását.⁴³ Arra az időpontra ez a gyakorlat Erdély-szerte elterjedt volt, főként a nagybirtokokon és különböző mintagazdaságokon. Potsa, gazdasági érdektársaihoz hasonlóan, a migráló napszámosokban a lumpenlele-

³⁹ SÁL, Fond 9, 34. állag, 1886/1134 (II/26).

⁴⁰ Uo., 1892/1387 (I/3), 1893/1369 (I/2).

⁴¹ Uo., 1900/II/26, 39.

⁴² Uo., 1899/ 2129 (II/75).

⁴³ Uo., 1898/ 1202 (II/91).

meket vélte felfedezni, akik a szocialista eszmékre és a sztrájkokra fogékonyak voltak. Úgy a magyarországi, mint a romániai nagybirtokokon ebben az időben számos ilyen mozgalom fordult elő, és fennállt a veszélye, hogy a háromszékiek is importálják ezeket az eszméket. Ilyen szempontból a felvidéki vendégmunkások háromszéki jelenléte döntő lépést jelentett a munkaerőpiac veszélyes elemektől való megtisztításának útján. Potsa József igyekezete a háromszéki munkaerő-piaci harmónia megteremtésében kétségtelenül eredményeket hozott. A századfordulón egyre erőteljesebb idegen (Magyarország más megyéiből származó) munkaerő-jelenlét volt megfigyelhető a vármegyében, elsősorban az *Erdélyi Erdőipari RT* fűrésztelepein, az *Erdővidéki Bányaegetlet* köpeci bányatelepén és a sepsiszentgyörgyi *Magyar Királyi Dohánygyárban*, illetve az *Első Székely Szövetség és Háziipar Vállalat*mál. Mivel főként az utóbbi két egység annak fejében részesült különböző állami támogatásban, hogy ezzel a kivándorlási kedvet csillapítsák, a főispán a Kereskedelemügyi Minisztériumhoz felterjesztett jelentéseiben igyekezett mindig a kormányt megnyugtatni, hogy „idegen munkások ideiglenesen a gyárakban nyertek alkalmazást, ami a helybeli munkások foglalkoztatását nem befolyásolja”,⁴⁴ illetve „idegen vagy más megyékből való munkások a fűrésztelepeken nyertek alkalmazást, mint gyakorlott szakmunkások. Ezen körülmény a helybeli munkások foglalkoztatását nem befolyásolja, minthogy a helybeliek tapasztalat szerint állandó foglalkozásra nem kötik le magukat”.⁴⁵ Az ebben rejlő ellentmondás azzal oldható fel, hogy a főispán így szándékozta megakadályozni az agrárszférából való, az ipar általi további helyimunkaerő-elvonást.

Visszatérve az alispánok sorára, említést érdemel Tompa Miklós, aki rövid hivatali tevékenysége alatt ugyan ritkán nyilatkozott a székely kivándorlás kérdéséről, viszont az ő idejében, 1894-ben nyílt meg Sepsiszentgyörgyön a munkás- és cselédközvetítő iroda, ahol munkaadók az ország minden részéről jelentkeztek, azonban az elszegődni szándékozó munkavállalók száma a továbbiakban is igen csekély volt, érdeklődés tanoncoktatást vállaló nehézipari egységek és bányavállalatok iránt mutatkozott.⁴⁶ Az iroda sikeres pályázatát is hirdetett olyan jó erkölcsű és magaviseletű cselédek jutalmazására, akik hosszú időn át szolgáltak egy helyen.⁴⁷ Nyilván, ez nem egy helyi kezdeményezés volt, hanem a kormánynak a problémára adott egyik válasza, amelynek célja a korábbiakban is említett székelyföldi munkaerő-fe-

leslegnek a hátszországba való terelése és a napszámások erkölcsének és munkamoráljának javítása volt. Székelyföldi munkásokra elég nagy igény mutatkozott a magyarországi nagybirtokosok részéről, akik évente szembe kellett nézzenek az aratósztrájkok kihívásaival, és aminek alapja az a pozitív sztereotípa volt, hogy a székelyek dolgozók, és nem fogékonyak a sztrájkokra meg egyéb szocialista propagandára.

A soron következő alispán, Gábor Péter érdekes színfoltját képezte a magas beosztású hivatalnokok sorának, és társadalomtudóshoz mérhető alapaossággal vizsgálta a jelenséget. Hivatalba lépése után azonnal egy ankétot bonyolított le, amelynek keretében a városok polgármestereit és a járások fősolgabíróit kérdezte ki a kivándorlásról, és javaslatokat is kért annak visszaszorítására. Ifj. Gödri Ferenc, Sepsiszentgyörgy polgármestere a gazdasági érdekeket tartotta szem előtt, és úgy értékelte, hogy a „kivándorlás az utóbbi évek alatt aggasztó méreteken emelkedik, ellensúlyozására városunk korlátolt anyagi helyzete miatt mit sem tehet, óhajtható volna, ha az állam a Székelyföldön is építene gyárakat, mi által a lakosság keresetforráshoz jutna”. Cseh Gyula, Kézdi járás fősolgabírója tipikusan hivatalnoki választ adott: „a kivándorlás a szomszéd Romániába meglehetősen nagymérveket öltött, de csak időleges, amennyiben évi szolgálat és mezei munka ideje alatt vannak künn. Oka az, hogy Romániában sokkal magasabb bér és napszámot kapnak a munkások, mint idehaza. Ellensúlyozására az útlevélek kiadásának korlátozása alkalmaztatott. Az időlegesen Romániában levők nagy része a vám kikerülésével tiltott utakon ment be Romániába, ellensúlyozásukra a határszéli őrsök (csendőr, pénzügyőr) szaporítása volna kívánatos”.⁴⁸ Gábor Péter határozottan nemzetgazdasági veszteségként könyvelte el, hogy a napszámások egy jelentős számú csoportja minden évben legnagyobb dologidőben hagyta el az országot.⁴⁹ Az ellene alkalmazható törvényes intézkedést, az útlevélkiadások korlátozását, illetve a szigorított határellenőrzést nem találta célravezetőnek, a kérdés gyökeres megoldását az egész éves foglalkoztatás biztosításában látta. Kiemelte, hogy „a vármegye birtokosága, ipari és gyári telepei a munkás népnek állandó megélhetést itthon nem biztosítván, a birtokviszonyok sajátossága és megélhetés kényszere folytán kénytelen élme megkeresése végett a közeli szomszédos Romániába áthúzódni”. Térben beazonosította azokat a kistrégiókat a vármegyén belül, amelyek fokozottabban ki voltak téve a migrációnak, és igyekezett megismerni ezek munkavállalási jellegzetességeit. Ezek

⁴⁴ Uo., 1899/ 2129 (II/75).

⁴⁵ Uo., 1902/ 6487 (II/142).

⁴⁶ Uo., 1891/XXI/114, 1892/XXI/81, 346, 1893/VII/61, 1894/VII/12, XXI/56.

⁴⁷ *JHvA, az 1894-ik évre*, Sepsiszentgyörgy, 1895, 5.

⁴⁸ SÁL, Fond 9. állag 34. 1898/ 586 (I/3).

⁴⁹ *JHvA, Gábor Péter, 1897. évi*, Kézdivásárhely, 1898, 8.

szerint a határral közvetlenül érintkező településekre nagymértékben jellemző volt az illegális határátlépés, mivel a földrajzi viszonyok miatt nehezebb volt ezek ellenőrzése. A szezonális, nyári munkavállalás a Kézdi járásban a felvidéki sűrűn lakott községekre, illetve a jelentősebb román lélekszámú határ menti településekre volt jellemző. A Sepsi és Miklósvári járások azon községeiben, ahol jelentősebb volt a vándorlás, annak az állandóbb formája volt jellemző, vagyis hosszabb időre, akár két évre is elszegődtek Romániába. Végül a két város kivándorló iparosairól megjegyezte, hogy azok általában romániai városokban telepedtek le, és közülük gyárakban is elhelyezkedtek.⁵⁰ Összességében a kivándorlásért, ha nem is közvetlenül, a munkáltatókat tette felelőssé, és kortársaihoz hasonlóan állami beavatkozást javasolt, ipari beruházások formájában.

Gábor Péter elhalálása nyomán Szentiványi Miklós örökölte meg az alispáni hivatalt, aki mandátuma első éveiben csupán ismételtette a már közhelynek számító mondatot, miszerint „időleges kivándorlás a szomszédos Romániába még mindig napirenden van, mely leginkább szolgálat és mezei munka teljesítésére terjed”.⁵¹ Majd rövidesen jelezte, hogy a mezei munkáskéz hiányának másik oka a nagyobb faipari telepek, amelyek nagyszámban vonnak el munkaerőt, amiért a további években is szükség volt a felvidéki tót munkásokra. A kivándorlásra és az ebből származó munkaerőhiányra az ellenszert abban látta, „ha intenzívebb gazdálkodás, a mezei munkások állandóbb foglalkoztatása tért nyerhetne”.⁵² 1901 őszén a vármegye közgyűlésében az ellenzék soraiban szereplő Tuzson János indítványt nyújtott be, hogy a rendkívüli terméketlen év miatt ínséggel fenyegetett felsőháromszékieknek akadály nélkül szolgáltatásnak 15 napos útlevelet.⁵³ Béli Tivadar és dr. Székely György, akik intenzív művelésre berendezkedett birtokokkal rendelkeztek, igen vehemensen tiltakoztak az indítvány ellen, Szentiványi alispán pedig egy mindenki által elfogadott kompromisszumos megoldást javasolt, hogy mindazoknak, kik igazolják, „hogy elvállalt munka teljesítésére mennek Romániába, az 5 napos utazási igazolvány minden nehézség nélkül kiadatik”.⁵⁴ A következő évben jelentette a vármegye közgyűlésének, hogy munkások tömegesen mentek ki répát szedni a szomszéd romániai cukorgyárakba,⁵⁵ és egyúttal 300-400 felső-magyarországi tót állandó mezőgazdasági munkás volt alkalmazva törvényható-

ságunk területén.⁵⁶ A felvidéki munkások miatt dr. Ferenczy Géza, a háromszéki Függetlenségi és '48-as párt vezéralakja interpellálta az alispánt: „megyénkben a jelentés szerint 300-400 tót munkás nyert állandó alkalmazást. Mi az oka annak, hogy megyénk fiai kenyérért Romániába kénytelenek menni, s a mi megyénkben idegen munkások alkalmaztatnak? Nem volt rá mód lelhető, hogy a munkásszükséglet megyénkben kiegyenlíthető legyen? Hisz a munkakereset hiányáról panaszkodik mindenki, s mégis ez az eredmény? Kérem az alispán úrtól”.⁵⁷ Szentiványi alispán a hosszú távú, szerződéses foglalkoztatás széleskörű elutasításával magyarázta az állapot okát.⁵⁸ Véleményét a későbbiekben is többször megismételte, miszerint a munkaerőhiánynak az okai a faipari vállalatok elszívó ereje és az, hogy „népünk még eddig nem mutat nagy hajlandóságot arra, hogy munkásszerződés mellett hosszabb időre lekösse”.⁵⁹ Máskor a cselédtörvény előírásait kritizálta, és annak módosítását sürgette a kormánytól, olyan irányba, hogy „törvényben biztosítandó a cselédtartó az ellen, hogy a cseléd a legnagyobb munka idején szolgálatát otthagyhassa, és visszaállítása csak hosszas tárgyalás után és gyakran oly későre történjék, hogy már a szolgálati idő a végét járja”.⁶⁰ Hivatali ideje alatt a megyében a magán- és középítkezések nagy lendületet vettek, aminek kapcsán két jelentős probléma jelentkezett. Az egyik a helyben előállítható épületanyagok hiánya, amit Szentiványi azzal magyarázott, hogy egyrészt a téglagyártás háziipari keretek között maradt, mert az állam ezt a formát támogatta, így az képtelen léptékváltásra a kereslet kielégítésére, másrészt a faipari vállalatok nem helyi tulajdonlásúak voltak, és bár a megye bővelkedett a nyersanyagban, az épületfa csak országos piaci áron volt elérhető.⁶¹ A másik probléma ebben a szférában is a munkaerőhiány volt, amit középítkezéseknél az Alföldről hozott kőművesekkel pótoltak, azok pedig kirobantották az első sztrájkot Sepsiszentgyörgyön, 1905. április 18-án.⁶² Összességében Szentiványi Miklós a munkaerő-migráció és a munkaerőhiány kérdését rendkívüli módon leegyszerűsítette, és felelős beazonosításán kívül az olyan rossz jelenségek ostromozására koncentrált, mint a kalandvágy és a notórius lustaság.

Szentiványi 1908-ban a megváltozott országos politikai konstelláció alatt lemondott, örökébe pedig Király Aladár lépett, aki a munkaerőhiányt és az ezt

⁵⁰ JHuA, Gábor Péter, 1898. évi, Kézdivásárhely, 1899, 30–31.

⁵¹ SÁL, Fond 9, 1. állag, 91. köt., 14 (1900/06/15).

⁵² Uo., 94. köt., 17 (1901/06/1).

⁵³ Uo., 95. köt., 15 (1901/09/18).

⁵⁴ Uo., 125 (1901/10/11).

⁵⁵ A moldvai Sascut-i és Mărășești-i cukorgyárak a századfordulón tömegesen szerződtettek munkásokat, főként Kézdiálmás és Lemhány községekből (SÁL, Fond 9, 34. állag, 1900/XXI/171,

1901/III/157, 1907/2035, 1908/10898).

⁵⁶ SÁL, Fond 9, 1. állag, 97. köt., 61 (1902/06/11).

⁵⁷ Uo., 34. állag, 1902/15341 (II/50).

⁵⁸ SÁL, Fond 9, 1. állag, 98. köt., 24 (1902/10/15).

⁵⁹ Uo., 105. köt., 24 (1904/07/6).

⁶⁰ SÁL, Fond 9, 34. állag, 1907/2625.

⁶¹ Uo., 1906/ 8708.

⁶² Uo., 1905/ 8703.

okozó szezonális kivándorlást hasonlóképpen a munkáltató, a középbirtokos osztály perspektívájából szemlélte. Állapotértékelése szerint „a mezőgazda ezen káros népmozgalmi jelenségnek hátrányos következményeit semmivel sem tudja ellensúlyozni”. Túlmenve ezen, kritikával illette a korábbi kormány székelyföldi gazdasági felzárkóztató programját, amelynek támogatási célcsoportja elsősorban a kisgazdák voltak. Amint megfogalmazta, „minden előnyt és kedvezményt csak a munkásnépnek, a parasztnak és a sok helyütt erkölcsi züllésnek indult családoknak nyújtanak, és emellett vérző szívvel kell látnunk, hogy a nemzet gerince és a nemzet fenntartó eleme, a középbirtokos osztály nagyon halad a pusztulás lejtőjén lefelé”.⁶³ Elvi síkon vizsgálva a kijelentését, megállapíthatjuk, hogy a korábbi kormány liberális, rászorultság alapú támogatáspolitikájával szembeállította a szocialista, alanyi jogú támogatási doktrínát, mint követendő példát.

1910-es években a szezonális kivándorlás továbbra is létezett a napszámosok körében, azonban a helyi politika és közigazgatás szereplői mintha megfedkeztek volna róla, a sajtó kivételével. Az addigi megjelenési teréről jórészt kiszorult, helyét részben az Amerikába irányuló kivándorlás vette át. 1910-ben, Szentkereszty Béla főispánná való kinevezése alkalmával annak napirend előtti, székfoglaló beszéde a tartós munkaerőhiány befolyása alatt hangzott el: „Vármegyénkben a mezőgazdaság, az állattenyésztés és a legelőkérdés megoldása, továbbá az ipar fejlesztése, különösen a kisipar támogatása a legfontosabb kérdések, éspedig azért, mert vármegyénkben a fa-

ipar rendkívül nagymértékben van kifejlődve, és az erdők rohamos letarolása folytán talán nemsokára be fog következni az az idő, amikor a vármegyénkben munkásfelesleg lesz. Ezen oknál fogva a vármegyei iparfejlesztő bizottságot, melynek munkásága már régóta szünetel, új életre kell kelteni”.⁶⁴

Összegezve megállapítható, hogy a székely kivándorlás kérdésében a központi és a helyi politika szereplői két merőben eltérő álláspontot képviseltek, magának a viszonyulásnak két különböző kindulási pontja azonosítható. Egyrészt az állam létét szem előtt tartó kormányzatnak elvibe programja bontakozott ki, aminek lényege a négy székely vármegye etnikai összetételének a megőrzése a gazdasági szférába való beavatkozással. Másik, igen gyakran emlegetett jelszó az *erkölcsi hanyatlás* megállítása, aminek a mibenlétét igen kevésszer bontották ki, de egyik eleme az az elgondolás volt, hogy a szezonális kivándorlók az irredenta és egyéb államellenes eszmék hatáskörébe kerülhetnek. Paradox módon az ellenzékiek propagandatevékenysége, majd az ebben gyökerező civil kezdeményezések jelentős mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a kormány programot dolgozott ki a negatív jelenség megszüntetésére, amit tovább gerjesztett a nemzetiségi mozgalmak folyamatos erősödése. Másrészt a háromszéki helyi bürokrácia jóval pragmatikusabban viszonyult a kérdéshez, szereplői jórészt gazdasági kérdésként kezelték, és a napszámos és középbirtokos kategóriák folyamatosan átalakuló, de egyirányú viszonyának szemszögéből vizsgálták, zömében – érthető módon – utóbbiak érdekei mellett állva ki.

Nagy Botond – Nagybacon, Fő u. 170., RO-527020; botond_nagy@yahoo.com

Források

Romániai Országos Levéltár Kovászna Megyei Irodája, Sepsiszentgyörgy / Arhivele Naționale ale României Biroul Județean Covasna, Sf. Gheorghe (Sepsiszentgyörgyi állami levéltár, SÁL)

- Fond 8: *Háromszék széki iratai*
  - 8. állag (*Iktató-, mutató- és jegyzőkönyvek*)
- Fond 9: *Háromszék vármegye iratai*
  - 1. állag (*Iktató-, mutató- és jegyzőkönyvek*)
  - 2. állag (*Főispáni iratok*)
  - 34. állag (*Alispáni iratok*)
- Fond 20: *Kézdivásárhely város iratai*
  - 7. állag (*Közigazgatási iratok*)

Irodalom

JHuA = *Jelentése ... Háromszék vármegye alispánjának a vármegye [1894–1898.] évi közigazgatási állapotáról és Háromszék vármegye árva- és gyámügyi kezeléséről*, Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely [1895–1899].

*

BALATON Petra

2006 *A székely akció története, 1902–1914. Állami szerepvállalás Székelyföld felzárkóztatására*, Debreceni Egyetem BTK.

BUDAY Barna (szerk.)

1902 *A székely kongresszus szervezte, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai* (szerk. Buday Barna), Budapest.

⁶³ SÁL, Fond 9, 1. állag, 125. köt., 7 (1908/04/28).

⁶⁴ Uo., 133. köt., 67 (1910/04/29).

EGYED Ákos

- 1981 *Falu Város Civilizáció. Fejezetek a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből*, Kriterion, Bukarest.
 1997 *A korszerűsödő és hagyományörző Erdély. Tanulmányok és más írások a XVII–XIX. század történetéből*, Csíkszereda.
 1962 *Munkás- és parasztmozgalmak Erdélyben 1905–1907*, Bukarest.
 2004 *A Székelyföld közgazdasági és társadalmi helyzete az 1902-es Székely Kongresszus tükrében*, in: *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, II, Kolozsvár.

GALGÓCZY Károly

- 1874 *A Székely Kérdés (Értekezések a társadalmi tudományok köréből, III/XI)*, MTA, Budapest.

GÖDRI Ferenc

- 1896–1905 *Polgármesteri évi jelentések*, Sepsiszentgyörgy.

KOZMA Ferenc

- 1879 *A Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota*, Budapest.

KÖVÉR György

- 1982 *Iparosodás agrárországban. Magyarország gazdaságtörténete 1848–1914*, Budapest.

MISKOLCZY Ambrus

- 1982 *A dél- és délkelet-erdélyi kézműves ipar a kelet-európai regionális munkamegosztásban a múlt század derekán*, MTA, Budapest.

NAGY Botond

- 2007 *Vendégmunka és csempészet a 19. században. Kihágások a magyar–román határ Háromszék és Brassó vármegyei szakaszán az 1880-as években*, *Korall*, VIII (30), 2007. december, 182–203.

NAGY Botond

- 2010 *Megélhetési taktikák válság idején: Kézdívasárhelyi csizmadia- és cipésmesterek az Osztrák-Magyar–Román vámháború körülményei között*, *Acta Siculica 2010*, 417–443.

NORDMAN, Daniel

- 1998 *Frontières de France – De l'espace au territoire (XVI–XIXe siècle)*, Gallimard, Paris.

PÁL Judit

- 2003 *Városfejlődés a Székelyföldön, 1750–1914*, Pro Print, Csíkszereda.

SONKOLY Gábor

- 1999 *A modern határ születése*, *Regio*, 1999/2, 218–221.

T. NAGY Imre

- 1891 *Csikvármegye közgazdasági állapota és a székely kivándorlás*, Sepsiszentgyörgy.

Emigrare secuiască și atitudinea funcționarilor în Treiscaune în perioada dualistă (Rezumat)

Noțiunea de *emigrare secuiască* se referă la un fenomen care era de fapt problemă comună a întregii zone de graniță transilvăne. Reforma administrativă dualistă naște dihotomii gen *capitală/provincie*, sistem administrativ *unitar* cu prețul desființării *autonomiilor* teritoriale de până atunci, graniță de stat modernă cu menirea de a apăra interese *naționale (de stat)*, dar care distruge strategiile economice *locale* mai vechi din zona de graniță. Pături semnificative din populația secuiască de aici, care ar fi constituit conform retoricii epocii piliera politicii naționale maghiare, au fost de asemenea nevoiți de fapt să emigreze în România, rămânând fără muncă acasă. Lucrarea face o analiză a încercărilor de rezolvare a acestei probleme, ajungând la concluzia că eforturi în acest sens au existat într-adevăr în toată perioada dualistă, dar din cauza originii păturii administrative, soluțiile au ținut cont numai de interesele clasei de proprietari mijlocii.

Székely emigration and the attitude of civil servants in Háromszék County in the era of dualism (Abstract)

The notion of *Székely emigration* refers to a phenomenon which was in fact a common problem of the entire frontier region of Transylvania. The dualistic administrative reform gave birth to dichotomies like *capital/province*, a *unitary* administrative system, with the price of dissolving territorial *autonomies* existing up till then; a modern state frontier that had the mission to protect *national (state)* interests, but which destroyed/put an end to earlier *local* economic strategies in the frontier region. A significant stratum of the Székely population living here, which according to the rhetoric of the era could have constituted the pillars of the Hungarian national politics, had been in fact forced to emigrate to Romania, due to losing their jobs at home. The paper analyzes the intentions to solve this problem, reaching the conclusion that efforts in this matter existed indeed during the whole dualistic period, but because of the origin of administrative stratum solutions took into consideration mainly interests of the landed gentry class only.